

PENSAR I INTERPRETAR L'OCI

**Passatemps, entreteniments,
aficions i addiccions
a la Barcelona del 1900**

Teresa-M. Sala (coord.)

Pensar i interpretar l'oci : passatems, entreteniments,
aficions i addiccions a la Barcelona del 1900. -
(Singularitats ; 1)

Referències bibliogràfiques
ISBN 978-84-475-3631-3

I. Sala, Teresa-M., ed.
1. Lleure 2. Usos i costums 3. Espectacles
4. Afeccions 5. 1850-1900 6. Barcelona (Catalunya)

© Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona
Adolf Florensa, s/n
08028 Barcelona
Tel.: 934 035 530
Fax: 934 035 531
comercial.edicions@ub.edu
www.publicacions.ub.edu

FOTOGRAFIES	Biblioteca de Catalunya (pàg. 12 i 112)
DISSENY DE COL·LECCIÓ	Quim Duran
ISBN	978-84-475-3631-3
DIPÒSIT LEGAL	B-28.931-2012
IMPRESSIÓ I ENQUADERNACIÓ	Gráficas Rey

Amb la col·laboració de l'Ajuntament de Barcelona

Aquest llibre forma part del projecte de recerca finançat pel
Ministeri de Ciència i Innovació (HAR2008-04327).

És rigorosament prohibida la reproducció total o parcial
d'aquesta obra. Cap part d'aquesta publicació, inclòs el dis-
seny de la coberta, no pot ser reproduïda, emmagatzemada,
transmesa o utilitzada per cap tipus de mitjà o sistema, sen-
se l'autorització prèvia per escrit de l'editor.

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ

13 Reflexió macrofilosòfica sobre la societat de l'oci, del consum,
de l'espectacle i del coneixement
Gonçal Mayos i Teresa-M. Sala

31 Espais de l'oci a la Barcelona del 1900
Teresa-M. Sala

ANTECEDENTS

39 Oci, una genealogia macrofilosòfica
Gonçal Mayos

51 Els passatems i les festes a l'època del baró de Maldà
Rosa Creixell

AFICIONS I ENTRETENIMENTS

69 La ciutat de les joguines,
Pere Capellà Simó

85 L'afició de col·leccionar cromos
Fàtima López Pérez

97 Vestir l'oci
Cristina Rodríguez Samaniego

DIVERSIONS I ESPECTACLES

- 113 L'afirmació del cos en els inicis del llenguatge escènic contemporani
Carmina Salvatierra Capdevila
- 125 Topografia del teatre barceloní: 1860-1900
Enric Ciurans
- 143 Música, oci i sociabilitat a la Barcelona del modernisme
Jaume Carbonell i Guberna

GAUDI I TREBALL

- 159 Visitant exposicions. Primeres galeries i espais d'art de Barcelona (1850-1910)
Ricard Bru i Isabel Fabregat
- 179 «Posa't tranquil i fes-te retratar»: la fotografia, entre diversió i obligació
M. Santos García Felguera i Núria F. Rius

ADDICCIONS

- 201 La recerca de paradisos artificials: imatges de la morfinomania
Irene Gras

LLEURE I DESCANS

- 219 El Park Güell, de projecte urbanístic per a famílies benestants a espai d'oci per als barcelonins,
Mireia Freixa i Mar Leniz
- 233 Estiueig i esbarjo a la corona de Barcelona. La colònia Busquets de Vallvidrera, un exemple singular
Teresa-M. Sala

ANNEXOS

- 247 L'experiència de fer teatre al menjador de casa
Antoni Galmés Martí
- 259 A l'ombra d'un pi escanyolit
Antoni Galmés Martí

REFLEXIÓ MACROFILOSÒFICA SOBRE LA SOCIETAT DE L'OCI, DEL CONSUM, DE L'ESPECTACLE I DEL CONEIXEMENT

Gonçal Mayos

Teresa-M. Sala

La creació de molt temps disponible, al marge del temps de treball necessari per a la societat en general i per a cada un dels seus membres (és a dir, espai per al desenvolupament ple de les forces productives de l'individu i, per tant, també de la societat), aquesta creació de temps de no-treball es presenta, des del punt de vista del capital, com en tots els estadis anteriors, com a temps de no-treball, com a temps lliure per a alguns individus [...] el veritable regne de la llibertat, que tanmateix només pot florir sobre aquell regne de la necessitat com a base. La reducció de la jornada laboral n'és la condició bàsica.

K. MARX, *Grundrisse* (1894)

La indústria de l'oci refina i sens dubte multiplica els diversos tipus de comportament reactiu de les masses. D'aquesta manera s'entrenen per a la transformació que sobre elles ha d'imposar la publicitat.

W. BENJAMIN, *Obra dels passatges* (G 16, 7)

Pensar i interpretar l'oci en la industrialització i la societat moderna ens porta a fer tot un seguit de reflexions i plantejaments entorn de la seva noció social. Així, veurem com fenòmens tan diversos com l'oci ostensible, el consum, el nivell de vida, els cànons del gust, el vestit com a expressió, l'exempció de tasques industrials, el conservadorisme i el saber superior com a expressió de la cultura són eixos fonamentals de la societat capitalista de finals del segle XIX. Usem com a primera guia el contrapunt entre la *Teoria de la classe ociosa*¹ de

¹ Thornstein VELEN, *Teoria de la classe ociosa*, Mèxic / Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica, 1966 [1899].

Thornstein Veblen (1899) i *El dret a la mandra*² (1880 i 1883) de Paul Lafargue.

Treball, mandra i oci

Veblen construeix una teoria de la classe ociosa afirmant, en termes d'evolució cultural, que l'aparició d'aquesta classe coincideix amb l'inici de la propietat i que és el factor fonamental per a l'economia. Argumentant a partir de la vida quotidiana, divideix la societat en tres classes: la «predadora» o «ociosa», la «treballadora» i la «tècnica». Elabora una contundent denúncia de la tendència ideològic-economista que adjudicava el temps de lleure a un únic grup social (evidentment, l'elit més poderosa) i alliberava els seus membres del treball i de la producció. Veblen es remunta *mutando mutandis* al primer sistema econòmic fisiocràtic,³ que adjudicava a l'aristocràcia la funció social de gastar o consumir el que els camperols produïen, sense haver de participar de cap manera en la producció.

En canvi, a *El dret a la mandra*, Paul Lafargue denuncia les conseqüències de la «ideologia del treball» moderna industrial. De forma visionària i anticipativa, preconitza la lluita per una societat diferent, basada en l'enriquiment personal i social, amb el conreu del cos i de la ment, en què l'oci permeti i procuri a la humanitat alliberar-se del treball excessiu. Segons Lafargue, la moral capitalista és una lamentable paròdia de la moral cristiana i, per això, es basa en l'obligació i el sacrifici, ofega la possibilitat de fruit dels instints naturals i anatematitza la carn del treballador. El treball sense treva ni pietat redueix al mínim les capacitats del productor i el condemna al paper de màquina. Per això, Lafargue planteja treballar menys: creu que amb una jornada de tres hores n'hi hauria prou per garantir les necessitats bàsiques i reivindica el dret a la mandra, com a contrapunt

² Paul LAFARGUE, *El derecho a la pereza*, Madrid, Maia Ediciones, 2011 [1880, 1883].

³ L'escola economicosocial de la «fisiocràcia» fou creada per François Quesnay (*Tableau économique*, 1759 i s., 3 versions) i tingué el seu moment culminant quan Lluís XVI va nomenar ministre el reformador fisiòcrata Turgot. Vegeu l'estudi preliminar de Gonçal Mayos a Anne-Robert-Jacques TURGOT, *Discursos sobre el progreso humano*, Madrid, Tecnos, 1991.

al dret al treball. Pensa que així s'acabaria també amb les crisis industrials de sobreproducció del capitalisme, ja que —diu Lafargue (2011, pàg. 85)— «la máquina es la redentora de la humanidad, el dios que redimirá al hombre de las *sordidae artes* y del trabajo asalariado, el dios que le dará el ocio y la libertad». Certament és una esperança alhora bella i vella, que té l'exemple potser més antic en ple segle I aC quan Antípaters de Tessalònica cantava fascinat els primers molins d'aigua romans:

Dejad de moler, ¡oh! vosotras mujeres que os esforzáis en el molino; dormid hasta más tarde aunque los cantos de los gallos anuncien el amanecer. Pues Deméter⁴ ordenó a las ninfas que hagan el trabajo de vuestras manos, y ellas, saltando a lo alto de la rueda, hacen girar su eje, el cual [...] hace que giren las pesadas muelas [...]. Gustamos nuevamente las alegrías de la vida primitiva, aprendiendo a regalarnos con los productos de Deméter *sin trabajar*.⁵

Ara bé, cal reconèixer que la industrialització moderna té una potència enorme que pot o podria fer possible de forma efectiva una societat de l'oci amb moltes menys necessitats de treball. El 1995, l'economista dels Estats Units Jeremy Rifkin⁶ va fer famosa la seva tesi que la creixent productivitat ens aproxima acceleradament a una era marcada per la «fi del treball». Només la podrem superar —afirma— reduint dràsticament la jornada laboral, repartint el treball —esdevingut un bé social escàs— entre tota la població i destinant el temps restant a l'oci...

També el sogre de Lafargue —Karl Marx— era conscient que la superació del capitalisme exigia com a condició prèvia reduir el temps de treball.⁷ De fet, les classes benestants i mitjanes anaven conquerint més temps lliure, oci i llibertat (o apoderant-se'n) gràcies

⁴ Deessa que personifica la terra fecunda i que crea els cereals.

⁵ Citat per Lewis MUMFORD, *Técnica y civilización*, vol. I, Barcelona, Altaya, 1998, pàg. 1342. La cursiva és nostra.

⁶ Jeremy RIFKIN, *El fin del trabajo. Nuevas tecnologías contra puestos de trabajo. El nacimiento de una nueva era*, Barcelona, Paidós, 1996.

⁷ Marx criticava el lloc excessiu que el treball ocupa en la societat capitalista, des de la qual regeix tota la xarxa de relacions socials.

a l'estalvi social de temps de treball que el maquinisme permetia en moltes tasques pesants o reiteratives. Tal com indica el sociòleg Richard Sennett, la recerca de la comoditat en el segle XIX va vincular a la recuperació dels excessos corporals i a la sensació de fatiga. El desig de comoditat té, en certa manera, un origen digne: la cerca de descans per als cossos fatigats pel treball. La comoditat és una experiència corporal passiva o un estat que associem al descans i la nova tecnologia industrial del XIX en va possibilitar l'extensió social.⁸ Així, l'elitisme inicial desapareixerà en la nova societat de masses i donarà pas al consumisme⁹ —com ampliarem més endavant.

Les tres «D» o funcions de l'oci

Com veiem, una gran part del marc tecnològic, social i cultural estava ja definida en el pas del segle XIX al XX. Ara bé, encara va caldre esperar unes quantes dècades per tal que la reflexió sobre l'oci adquirís un nivell sistemàtic i rigorosament científic. A la dècada dels seixanta, Joffre Dumazedier (1915-2002) aconseguí constituir la moderna sociologia de l'oci. Les seves idees pioneres permeten definir el temps lliure com aquell conjunt d'ocupacions a les quals l'individu pot lliurar-se de manera completament voluntària en alliberar-se de les obligacions professionals, familiars i socials. Això significa, més en concret, tres possibilitats bàsiques: descansar, divertir-se i desenvolupar la personalitat tot participant de forma voluntària i desinteressada en la vida social de la comunitat.¹⁰ Així, d'unes enquestes dutes a terme per Dumazedier, sorgeix el que es podria denominar «la concepció de les tres D» (descans, diversió i desenvolupament de la personalitat) com les funcions primordials del temps d'oci.

⁸ Richard SENNETT, *Carne y piedra. El cuerpo y la ciudad en la civilización occidental*, Madrid, Alianza, 2002.

⁹ Jean BAUDRILLARD, *La société de consommation*, París, Gallimard, 1970.

¹⁰ Joffre DUMAZEDIER, *Vers une civilisation du loisir?*, París, Seuil, 1962. Del mateix autor, vegeu també *Loisir et culture. Le loisir et la ville*, París, Seuil, 1966; *La révolution culturelle du temps libre: 1968-1988*, París, Méridiens Klincksieck, 1988, i *Penser l'autoformation. Société d'aujourd'hui et pratiques d'autoformation*, París, Chronique Sociale, 2002.

El descans és necessari i ens allibera de la fatiga, mentre que la diversió ho fa de l'avorriment o, en termes baudelairians, de l'*spleen*. Certament les diversions i els entreteniments es poden entendre com una forma de passar el temps (d'aquí també el substantiu «passatemps»), és a dir, de distreure's, però també poden ser clau per a una tercera funció: el desenvolupament de la personalitat, per poder així crear i ampliar noves aptituds personals i socials. En aquest sentit, podríem dir que l'oci té a veure amb la satisfacció de les necessitats del cos i de l'esperit (físiques, intel·lectuals o artístiques). Com diu Dumazedier, el temps lliure és el temps privilegiat de totes les formes d'esbargiment humà. Una mica com va intuir Lafargue, les societats industrials avançades s'orienten cap a una civilització de l'oci. Aquest nou paràmetre marca la diferència amb etapes anteriors. De fet, la qüestió fonamental de l'oci és que, sent com és un espai de temps, un marc de possibilitats, tot depèn de la manera com s'utilitzi. Per això, en les arts, l'oci creatiu¹¹ té una importància cabdal, perquè no es tracta del *dolce far niente*, sinó d'aquell espai de temps necessari per a projectar amb la intel·ligència creadora. Un interval imprescindible perquè sigui possible la propensió a crear, a experimentar, a pensar. Així, l'oci esdevé un dels trets característics de l'artista emancipat, que necessita moments perllongats d'introspecció i que a la vegada requereix repòs. D'aquí la diferència entre la mà de l'artesà, que pot ser obligada a treballar a voluntat, i la de l'artista. D'aquesta percepció va néixer l'actitud afirmativa dels artistes del Renaixement envers el seu treball que, més tard, amb el moviment romàntic, s'accentuaria en pro de l'anomenada inspiració. Segons recollia Vasari, Leonardo va dir que les grans intel·ligències produeixen més com menys treballen. De fet, els períodes d'estudi, reflexió i treball amb el temps dedicat a l'obra artística en si no tenen res a veure amb el valor econòmic.

Ja en el Renaixement, alguns grans artistes consideraven que el temps era seu i que es podien permetre dedicar-lo a l'oci creatiu o a

¹¹ Vegeu el capítol dedicat a l'oci creatiu del llibre de Rudolf i Margot WITTKOWER, *Nacidos bajo el signo de Saturno. Genio y temperamento de los artistas desde la Antigüedad hasta la Revolución Francesa*, Madrid, Cátedra, 1988, pàg. 65-68.

períodes de llarga meditació. Per això, aquests grans artistes començaren a reivindicar per a si la llibertat d'escollir i de fruit de l'activitat creativa i, per tant, de l'oci —que n'era la condició de possibilitat. Ara bé, quan i com l'oci passa a ser una reivindicació generalitzada? Quan esdevindrà quelcom necessari i disponible per a les masses populars? Quan es comença a parlar de «societat de l'oci» i quins canvis comporta en la naturalesa de la societat?

Societat «de l'oci», «de l'espectacle», «del consum» i «del coneixement»

Significativament, les societats avançades actuals solen definir-se alhora com a societats «de l'oci», «de l'espectacle», «del consum» i «del coneixement». Hi ha d'altres denominacions, però aquestes són algunes de les més populars i estan profundament vinculades entre elles. A més, reflecteixen un important trencament amb qualsevol altra societat existent, ja que —certament i fins ara— cap no havia «mescut» ser anomenada amb aquests epítets.

Mai abans del segle xx no hi ha hagut cap societat que fos mereixedora d'anomenar-se «de l'oci», «de l'espectacle», «del consum» o «del coneixement». Evidentment, en aquests casos usem el terme «societat» com el conjunt d'humans que comparteixen (sovint d'una manera no voluntària i fins i tot inconscient) unes institucions, una forma de viure i una cultura.¹² Per tant, no ens referim a la part (de la societat o del conjunt que acabem de definir) associada de forma conscient i voluntària, en tant que grup particular amb finalitats que el diferencien dels altres.

Sabem que metafòricament es podrien anomenar «societats del coneixement», per exemple, l'Atenes del segle v abans de Crist (pels sofistes que hi ensenyaven, l'Acadèmia platònica, el Liceu aristotèlic...) o l'Alexandria del segle i després de Crist (si pensem en els seus famosos «museu», biblioteca i estudiosos). També podríem definir com a societat del lleure, del consum i fins i tot de l'espectacle la cort versallesca de Lluís XIV o la japonesa de Kyoto narrada a la famosa

¹² És una mera definició provisional a l'efecte de fer una distinció clara i poder avançar en el nostre discurs.

història de genji. En aquestes corts, els cortesans no treballaven (i eren el grup hegemònic que subordinava els molts servents que sí que ho feien)¹³ i tota la seva vida era destinada al que avui interpretem com a oci, consum i espectacle de la cort mateixa (amb la seva pompa, rituals, jerarquia estricta...).

Ara bé, els membres de les actuals societats «de l'oci», «de l'espectacle», «del consum» i «del coneixement» no som tots filòsofs, desvagats cortesans només ocupats pels infinits rituals de la cort, ni —per descomptat— hem deixat de treballar si ens ha estat possible. O potser sí?

Salvant les distàncies històriques, aquestes denominacions apunten significativament al fet que l'oci, l'espectacle, el consum i el coneixement han passat a tenir un paper fonamental en la forma de viure, la cultura, les pràctiques i fins i tot les institucions més decisives de les societats actuals. El lleure, l'espectacle, el consum i el coneixement defineixen, doncs, com mai no ho havien fet abans, el caràcter global del conjunt de la societat actual, encara que hi hagi qui mai no tingui oci,¹⁴ qui visqui com un anacoreta, qui pràcticament no pugui menjar o qui sigui un analfabet totalment apartat del coneixement.

En tots els casos, l'absència d'oci, consum, espectacle i coneixement és un signe clar d'exclusió social.¹⁵ Abans, tot i que evidentment no era un bon auguri, no era sempre així, ja que moltíssima població

¹³ Murasaki SHIKIBU (*La historia de Genji*, Girona, Atalanta, 2010, 2 v.) ens narra la vida quotidiana de la cort imperial de Kyoto en el segle xi. En el llibre se'ns informa que els servents eren omnipresents, ja que el seu nombre era immens i, a més, que estava molt mal vist que cap membre de la cort estigués en cap moment sol en qualsevol sala (fins i tot en dormir, ja que serfs més directes ho feien al peu del llit del seu amo). Ara bé, en tota la trama i les escenes que s'hi narren, la presència de servents i «acompanyants» és elidida, com si no hi fossin o no existissin, perquè pràcticament la seva presència no comptava per a res més que per a oferir els seus serveis.

¹⁴ Sense anar més lluny, moltes *superwomen* actuals porten un ritme de treball laboral i a la llar amb molt poc oci real. També molts *supermen* actuals mantenen un ritme similar de treball, encara que es dediquin molt menys al treball a la llar.

¹⁵ És una exclusió més subtil (sovint barrejada amb l'èxit econòmic) respecte a la civilitat i forma de vida actual, però també té els seus costos socials i psicològics i fins i tot ha estat diagnosticada com a patologia o malaltia social.

(en algunes societats, tota) vivia sense lleure ni consum (ni tenir noció del que poguessin significar), al nivell de supervivència i completament analfabeta. Senzillament, aquests conceptes no marcaven cap gran diferència per a la pràctica totalitat de la població; és a dir, la seva absència no provocava l'exclusió de la «seva» societat. Avui, sí!

Aquest és un argument que confirma la pertinència i el sentit profund de les denominacions que ara considerem. Per tant, són conceptes que descriuen alguns dels elements clau de la manera de viure postindustrial i que —malgrat que podien existir-ne formes anteriors— mai no constituïen la societat d'una manera tan profunda ni radical. És en aquest sentit que considerem que ens trobem davant novetats d'una època: no tant de l'oci o del lleure mateixos, però sí d'una «societat de l'oci». I això també queda confirmat perquè —indiscutiblement— aquestes quatre denominacions són invencions contemporànies. Significativament s'imposen o es generalitzen gairebé al mateix temps, en els anys seixanta del segle xx:

- «Societat del consum» potser és l'expressió datada més antigament. Per això, un dels seus analistes més importants, Gilles Lipovetsky, diu que la denominació «se oye por primera vez en los años veinte [del segle xx], se populariza en los cincuenta y su fortuna prosigue hasta nuestros días».¹⁶ Podem destacar com els principals responsables en l'extensió de l'ús de l'expressió: els *best-sellers* de l'economista i sociòleg nord-americà Vance Packard (ja en els anys cinquanta) i el llibre del sociòleg i filòsof francès Jean Baudrillard *La société de consommation* (1970).
- «Societat de l'oci» és un terme encunyat sobretot per Joffre Dumazedier, que el 1962 publica el llibre *Vers une civilisation du loisir*?¹⁷ Hi destaca que el lleure —una realitat consubstancial a

¹⁶ Gilles LIPOVETSKY, *La felicidad paradójica. Ensayo sobre la sociedad del hiperconsumo*, Barcelona, Anagrama, 2007, pàg. 19.

¹⁷ També és un indicatiu de novetat que el títol del llibre en què es proposa la denominació sigui en interrogació, ja que indica que Dumazedier no estava encara prou segur —almenys— de la recepció de la nova terminologia. Similarment, Francis Fukuyama va publicar primer la seva tesi sobre la fi de la història l'any 1989 en un article amb títol interrogatiu i, davant de l'èxit, el llibre de 1992

la vida humana i animal— ha adquirit un nou sentit històric i cultural en la societat moderna. Aquest nou sentit no és en absolut secundari, sinó totalment essencial. Des d'aquest punt de vista, és clara la diferència amb les obres ja analitzades *El dret a la mandra* de Paul Lafargue i *Teoria de la classe ociosa* de Thornstein Veblen.

- «Societat de l'espectacle» és sobretot una aportació del filòsof i activista Guy Debord i de la Internacional Situacionista¹⁸ a la qual pertanyia. El 1967, Debord publica el llibre *Societat de l'espectacle* i afirma: «L'espectacle és el malson de l'esclavitzada societat moderna que, en darrera instància, no expressa més que el seu desig de dormir».
- «Societat del coneixement» és una expressió encunyada sobretot per Peter Drucker,¹⁹ que dedica un capítol així titulat en el seu llibre de 1969 *L'edat de la discontinuïtat*. Drucker afirma que les noves TIC transformen radicalment les economies, els mercats, la indústria, els productes, els serveis, el treball, la política i, fins i tot, com veiem, el món i a nosaltres mateixos (la «subjectivació», per tant).

Funcions de l'oci: descans, diversió i desenvolupament

Analitzem ara alguns dels vincles bàsics que uneixen l'oci, l'espectacle, el consum i el coneixement. Veurem que són fenòmens força propers, malgrat que actualment tendim a veure'ls com a molt diversos i fins i tot oposats. Com que sovint competeixen pel temps de la gent, oposem el temps laboral o de treball al nostre temps de

repeteix la fórmula, però ja assertivament. El mateix fa Samuel P. Huntington amb la seva tesi del «xoc de civilitzacions» en un article titulat interrogativament el 1993 i el llibre amb títol (i contingut) més assertiu el 1996.

¹⁸ Vegeu Gonçal MAYOS, *Internacional Situacionista. La vanguardia de la revolución*, Barcelona, RBA, 2012.

¹⁹ Peter Ferdinand Drucker, expert innovador en administració d'empreses, basant-se en Fritz Machlup, predeia que a finals dels setanta el sector del coneixement generaria la meitat del PIB. Aquest any precisament presenta en la trobada anual de l'American Society for Information Science un article sobre «L'adveniment de la societat de la informació».

lleure, dedicat a l'espectacle, al consum i al coneixement. Tot i així, en l'actualitat, el temps destinat a adquirir coneixement s'oposa cada vegada més al destinat a l'oci, l'espectacle i el consum. Per molt que tots els professors ens esforcem a fer una educació motivadora, interessant i àgil, difícilment aconseguim imposar la idea que el coneixement pot ser un oci, espectacle i consum excel·lent. El motiu és que, en la mentalitat més generalitzada dins les societats modernes, representen realitats i actituds força diferents, si no oposades.

Com hem vist, això no ha estat sempre així i, en alguns aspectes molt bàsics, continua no sent-ho. Significativament, Joffre Dumazedier, en teoritzar rigorosament i definir-ne mnemotècnicament les tres funcions primordials (les «D» de descans, diversió i desenvolupament de la personalitat), ja va apuntar que —segons les circumstàncies històriques— alguna d'aquestes tres funcions pot ser més forta i decisiva que les altres.

Com hem apuntat, l'oci o el lleure és un temps per a descansar, especialment del treball i de la dura jornada laboral. Així, el treballador pot recuperar plenament la seva «força de treball» (segons una famosa expressió marxista) i encarar una nova jornada laboral en bones condicions. El diumenge, el cap de setmana o les festes laborals (que en altres temps eren més aviat festes religioses) són el temps de lleure i de descans, necessari per a poder rendir la resta de dies. Ara bé, en condicions desitjables, els humans no en tenen prou amb una vida escindida només en temps de treball i temps de descans per a recuperar la pròpia «força de treball». Quan tot es redueix a aquesta dicotomia (pensem en certes condicions de dur esclavatge), el resultat és una alienació tan profunda de l'esperit humà que el degrada a una situació pitjor que molts animals.

La humanitat és una espècie «cultural», és a dir, amb raó i paraula (el *logos* grec), que viu i s'organitza en societat (és, per tant, «animal polític», *zoon politikon*), que necessita aprendre i «aculturitzar-se» per a poder viure en societat. Per això, inevitablement, la humanitat evoluciona culturalment, i ho fa d'una manera molt més ràpida que l'evolució biològica. Per a poder assolir l'imprescindible nivell cultural dels seus conciutadans, tot humà necessita temps lliure per aprendre i desenvolupar-se (la segona «D» de Dumazedier).

Per motius força vinculats al que acabem de dir, als humans també els cal temps lliure o oci en un altre sentit i d'acord amb una altra funció: la diversió (tercera «D»). Aquí el motiu és més subtil i es vincula a la necessitat del «joc» i del temps de joc per a la humanitat. La condició humana ha evolucionat associada a una sorprenentment llarga etapa de joc exploratori i creatiu. El joc ha estat sempre clau en les persones, molt més que en cap altre animal. Per això, filòsofs i antropòlegs han parlat d'*Homo ludens*, l'home capaç de jugar, tot seguint el filòsof alemany Friedrich von Schiller²⁰ i, més tard, l'holandès Johan Huizinga.²¹

Vista així, la capacitat de jugar és un dels trets més característics de la humanitat i està íntimament vinculada a la capacitat d'aprendre i desenvolupar-se. Fins al punt que s'ha comprovat que, si s'inhibeix, provoca importants traumes i una profunda alienació que impedeix qualsevol aprenentatge o desenvolupament personal. Com podem veure, en el fons les tres funcions són inseparables i s'acaben implicant entre elles.

Dicotomia treball/no-treball i les tres funcions

La societat moderna, però, ha tendit a assimilar encara més aquestes tres funcions detectades per Dumazedier. Per això hem començat el nostre article vinculant i presentant alhora les quatre denominacions de societat «de l'oci», «de l'espectacle», «del coneixement» i «del consum». En especial, actualment s'identifica força descans amb diversió i consum.

En canvi, es tendeix a oposar descans i diversió a desenvolupament personal, ja que vivim en una societat que adula l'individu i fomenta la idea que —en el fons i a excepció de qüestions molt tècniques— tothom neix prou «desenvolupat personalment» per opinar sobre tot i valorar-ho tot. Si fos així, certament no caldria dedicar temps lliure ni esforç al «desenvolupament personal», sobretot si no

²⁰ *L'educació estètica de la humanitat, en una sèrie de cartes*. N'hi ha traducció castellana a Madrid, Austral, 1968, i catalana a Barcelona, Laia, 1983.

²¹ Johan HUIZINGA, *Homo ludens, essai sur la fonction sociale du jeu*, Paris, Gallimard, 1988 [1938].

diverteix ni descansa. Per això, tendim sovint a eliminar tot «desenvolupament» que no comporti descans, diversió i (cada vegada més) consum.

Però sobretot les societats modernes imposen una dicotomia brutal i radical en la vida: treball i no-treball. Així escindeixen totalment l'existència en dos àmbits del tot oposats: el temps laboral del treball (en què l'esforç s'accepta com a condició de possibilitat de la percepció d'uns diners, un «jornal») i el temps de lleure, d'oci vagarós, de descansada diversió... destinat bàsicament a gastar el «jornal» guanyat durant la «jornada de treball»; és a dir, a gastar-lo en consum, diversió i espectacle.

Com veiem, per aquí es connecten també les anomenades societats «del consum», «de l'espectacle» i «de l'oci», si bé és una tendència que encara no és total. La societat del consum s'esforça perquè aquest penetri també en el temps laboral i en el lloc de treball, però indiscutiblement el gran consum s'associa a l'oci posterior al treball.

La dialèctica —explicitada ja fa força anys— és del tipus: hi ha un temps per al treball i un altre per a la diversió, un per a la disciplina i un altre per a la disbauxa, un per a la producció i un altre per al consum, un per a l'acumulació i un altre per a la dilapidació, un per a l'esforç i un altre per al confort, un per al patiment²² i un altre per al gaudi, etc.

Hom dirà que això sempre ha estat així, almenys per a la gent treballadora. Certament semblen confirmar-ho els famosos i clàssics estudis de Mikhaïl Bakhtin²³ sobre la cultura popular, les seves festes, els carnivals... La cultura popular jovialment sarcàstica i burla s'expressava amb màxima llibertat i força en festes com el Carnaval, que, significativament, representaven un trencament momentani en l'estricta ordre i disciplina habitual.

Cal recordar que, en les tradicionals societats agràries i estamentals, les classes populars tenien nulles possibilitats (o gairebé) d'as-

²² Almenys per a reprimir o diferir el gaudi.

²³ Especialment el llibre que va publicar el 1941, *La cultura popular en la Edad Media y el Renacimiento. El contexto de François Rabelais*, Madrid, Alianza, 1987.

cedir socialment, d'adquirir una formació important i poder millorar de forma duradora les pròpies condicions de vida. Les classes populars havien interioritzat d'una manera «realista» aquesta condició i, en conseqüència, consideraven un càstig el treball (etimològicament el terme és vinculat a l'instrument de tortura anomenat *tripalium*) i es bolcaven sobretot en els relativament breus espais d'oci i diversió. Per a ells, era evident que el treball no «feia lliures» i tota la seva alegria es projectava en les festes d'una manera escandalosament jocosa (terme que remet a joc).

En les societats avançades continua i de vegades s'accentua aquesta dicotomia tan brutal i embrutidora, malgrat que la realitat s'ha transformat amb les condicions del treball postindustrial. Per això volem recordar la novetat històrica que va representar la inclusió en el «Programa preliminar para el Movimiento Situacionista» —una reivindicació política que es vol generalitzar a les classes populars— de la consigna «ne travaillez jamais».²⁴ Malgrat que segurament molta gent de les classes populars havia somniat aquesta possibilitat, trencava amb mil·lennis d'efectiva i realista experiència vital popular. Mai abans no s'havia convertit en una consigna política mínimament «realista». Vet aquí una de les revolucions mentals dels situacionistes que —com d'altres— ressonen en l'actualitat en moltes de les consignes dels «indignats» o del moviment 15-M.

Cal recordar que la novetat continguda en expressions com societat «de l'oci», «de l'espectacle», «del consum» i «del coneixement» és que han esdevingut —just ara— una realitat profundament estesa en les societats avançades, que afecta fins i tot les classes populars, cosa que abans era del tot impensable. Per això avui somnis o consignes ideològiques d'una vida centrada bàsicament (i exclusivament) en l'oci, l'espectacle, el consum i la diversió esdevenen un tòpic.

Però —ho repetim— no sempre ha estat així i va haver-hi un moment en què fins i tot va caldre encunyar com a termes nous els antecedents a les nostres expressions «oci» o «lleure». Llavors (si bé el sentit era molt divers de l'actual) representaren una gran novetat i comportaren un profund trencament social.

²⁴ I. S., gener de 1963, núm. 8, encara que afirmen que es remunta «als primers mesos de 1953». Vegeu Gonçal MAYOS, *Internacional Situacionista*, op. cit.

Única compensació al treball

Ja hem vist que, en les societats modernes, l'oci és sobretot l'altra cara del treball. Lleure i treball es relacionen avui com les dues cares d'una mateixa moneda: l'una és la «creu» o «contrapartida» de l'altra. Però ambdues romanen absolutament inseparables. L'oci és, en el fons, el temps lliure i de lleure «comprat» (o fet possible, si es vol) amb el treball de les persones i el temps laboral.

L'ideal mundà —que Max Weber va descriure com «l'ethos del capitalisme»— comportava vincular la salvació ultraterrena amb l'esforç terrenal, el treball i l'èxit professional (a més de les tradicionals pràctiques pietoses):

El puritano *quería* ser un hombre profesional;²⁵ nosotros *tenemos* que serlo. Pues al trasladarse la ascesis desde las celdas monacales a la vida profesional y comenzar su dominio sobre la moral intramundana, contribuyó a la construcción de este poderoso cosmos del orden económico moderno que, amarrado a las condiciones técnicas y económicas de la producción mecánico-maquinista, determina hoy con fuerza irresistible el estilo de vida de todos cuantos nacen dentro de sus engranajes. [...] El destino ha convertido este manto ligero en férrea envoltura.²⁶

És la metàfora weberiana de la «gàbia de ferro»²⁷ (*stahlhartes Gehäuse*) del productivisme capitalista que empresona des d'aleshores la humanitat. Certament s'ha complert aquesta predicció de Weber,

²⁵ *Berufsmensch*. Recordem que l'alemany *Beruf* conté indistriablement units els dos significats de «professió» i «vocació». Per tant, podríem dir que Weber defineix la condició de l'home purità, capitalista i modern a partir de la identificació de tots dos sentits de *Beruf*, és a dir, aquell tipus d'home (i d'humanisme) «vocacionalment professional» ja que es caracteritza per tenir «vocació de professió» o per fer «professió de la pròpia vocació».

²⁶ Max WEBER, *Ensayos sobre sociología de la religión*, vol. I, Madrid, Taurus, 1998. Les cursives són de Weber.

²⁷ Sobre la correcta traducció i interpretació de la fórmula original alemanya, vegeu Gonçal MAYOS, «Raó "de ferro" i neohumanisme. Una anàlisi macrofilosòfica», a José Manuel BERMUDO (coord.), *Del humanismo al humanitarismo*, Barcelona, Horsori, 2000.

ja que, en les societats modernes, la productivitat professional ha esdevingut un imperatiu universal, de supervivència i exclusivament terrenal, una «gàbia de ferro» indefugible. És a dir, en les societats modernes avançades (on la vida pública ja és bàsicament secularitzada i dessacralitzada), la necessitat productivista de l'esforç i el treball ja no depèn de cap possible compensació ultraterrena ni salvació religiosa. Avui la compensació ja només és i pot ser monetària, el salari terrenal, que permet «comprar» lleure i consum. Així Edward Luttwak²⁸ assenyala el consum massiu com l'única meta, «ham», i gran «teràpia» que pretén fer suportable la «gàbia de ferro» que ha esdevingut la societat.

Ara bé, l'actual visió de l'oci i el lleure com a legítima (i única) compensació del treball es va haver d'imposar a les mentalitats anteriors, fins a eliminar-les totalment. Això incloïa la mentalitat religiosa, que estigmatitzava l'oci i el lleure com a causa de tots els vicis i que considerava el treball com un càstig diví que s'havia de suportar amb resignació. També havia de superar la mentalitat estamental que associava el lleure als privilegis exclusius dels estaments nobiliari²⁹ i religiós, mentre que el treball era obligació exclusiva del «tercer estat».

Remetien a la vella tripartició indoeuropea que, en el món feudal, dividia la societat en guerrers (*bellatores*), religiosos (*oratores*) i treballadors (*laboratores*). Els guerrers havien de tenir lleure per preparar-se per a la guerra i, presumptament, defensar la societat; els religiosos, per pregar i salvar les ànimes de tothom. En canvi, els camperols i els artesans no necessitaven oci (més enllà del mínim descans) perquè la seva funció social era exclusivament treballar per sostenir els altres estaments, que no «podien» treballar donades les seves altres funcions socials.³⁰

²⁸ Edward LUTTWAK, *Turbocapitalismo. Quiénes ganan y quiénes pierden en la globalización*, Barcelona, Crítica, 2000.

²⁹ Recordem que el Quixot mateix, en ser un *hidalgo* (etimològicament: 'hijo de algo' o d'algun petit nivell de noblesa), rebutja radicalment treballar encara que corri el perill de morir-se de gana.

³⁰ Vegeu els magnífics llibres de Georges DUBY, *Guerreros y campesinos. Desarrollo inicial de la economía europea (500-1200)*, Madrid, Siglo XXI, 1999, i *Los tres órdenes o Lo imaginario del feudalismo*, Madrid, Taurus, 1992.

Per imposar-se i legitimar els nous valors, l'actual societat del consum «massiu» (perquè inclou les masses i perquè és enorme) va necessitar profunds canvis socials i moltes campanyes de propaganda. Finalment, es va imposar una mentalitat social que considerava una «necessitat» absoluta: el consum, l'oci, el lleure, la diversió, l'entreteniment... almenys fins al màxim que hom es pogués permetre (incloent-hi les noves masses treballadores).³¹ En definitiva, el consum, l'oci, el lleure i el «dolce far niente» es van desculpabilitzar per a la totalitat de la població i es van presentar com un dret o llibertat personal, incloent les classes populars.

Trencant l'esquema religiós o estamental (com veurem, també el grecoromà), oci, lleure, consum, diversió, entreteniment... passen a ser interpretats només com la contrapartida lògica, recompensadora i inevitable del treball i —més actualment— de l'èxit productiu.³² Avui, treballem per poder gaudir-ne i poder-ho fer és el dret conquerit amb el propi èxit productiu. Com veiem, és un nou model de justícia social.

Aquest esquema està, sens dubte, darrere del «contracte social» implícit en l'anomenat «estat del benestar» o «estat providència» que es va crear a l'Europa atlàntica durant la guerra freda amb la finalitat d'evitar una perillosa escissió social que dugués a possibles revolucions. Per això, una àmplia, difusa i canviant aliança entre partits polítics (des de la socialdemocràcia fins a la democràcia cristiana) va imposar els dos principals preceptes del pacte implícit de l'estat del benestar.³³ El primer volia garantir que tothom qui treballés i pro-

³¹ Cal dir que, malgrat la millora adquisitiva experimentada en el món occidental en els darrers segles, per a una àmplia majoria de la població i fins al final de la Segona Guerra Mundial, el consum se centrava en les tres grans necessitats vitals: menjar, vestir i allotjament. Només després van aparèixer progressivament en les potències occidentals altes quotes de consum i noves necessitats d'oci i diversió que s'ampliaven i es generalitzaven gairebé a la totalitat de la població.

³² Certament avui ja no n'hi ha prou amb treballar i esforçar-se molt, sinó que es reclamen resultats. En conseqüència, qui «obté resultats» sense gaire treball i esforç és legitimat per beneficiar-se'n i socialment és molt més admirat.

³³ Pacte que es va començar a trencar als anys vuitanta amb els governs Thatcher i Reagan, i que en l'actualitat ha estat totalment desmuntat, i que ha facilitat la crisi post-2008 i les seves brutals conseqüències socials.

duís pogués gaudir —com a fruit d'aquesta contribució social— d'un cert nivell de qualitat de vida. Durant dècades, aquest nivell va ser molt superior a qualsevol altre d'anterior pel que fa a les classes populars i incloïa un cert temps d'oci i creixents quotes de consum. El segon precepte garantia un mínim d'assistència social fins i tot als qui no poguessin treballar o fossin damnificats pel mercat (aturats...).

A partir d'aquí, triomfà en les riques societats avançades la mentalitat consumista postmoderna que assimila oci a consum, evasió, diversió, entreteniment, espectacle i lleure passiu. Progressivament s'identifiquen en la seva versió més reductivista³⁴ a llibertat,³⁵ confort i qualitat de vida. En aquesta evolució van ser decisius els *mass media*, que no tan sols legitimen la introducció dels nous valors en el lleure, el consum i l'espectacle, sinó que en fan els principals índexs de benestar.³⁶

Fins aquí el breu marc macrofilosòfic que hem traçat sobre l'oci en les societats modernes. Només hem volgut introduir de forma útil un enquadrament ampli que ens remeti als articles d'aquest llibre, en els quals trobareu, d'una manera més aprofundida i en circumstàncies detallades, alguns dels paràmetres de l'ús social de l'oci en un espai i un temps determinats, el de la ciutat de Barcelona pels volts del 1900.

³⁴ Gilles LIPOVETSKY (*La felicidad paradójica*, op. cit., pàg. 209) en sintetitza molt bé l'evolució des de finals del XIX: «Después del *confort-lujo* típico de la fase I, burguesa, la fase II promovió el imaginario del *confort-libertad* (“la técnica libera a la mujer”) al mismo tiempo que el *confort-evasión*, dominado por los goces pasivos del “listo-para-consumir”, cuyo mejor ejemplo es la televisión».

³⁵ Vegeu Robert B. MARKS, *Los orígenes del mundo moderno. Una nueva visión*, Barcelona, Crítica, 2007, pàg. 255.

³⁶ Erik HOBBSAWM, *Historia del siglo XX*, Barcelona, Crítica, 2003, pàg. 267.

OCI, UNA GENEALOGIA MACROFILOSÒFICA

Gonçal Mayos

Partirem de la «Reflexió macrofilosòfica sobre la societat de l'oci, del consum, de l'espectacle i del coneixement», a la part introductòria del present llibre. Donem, doncs, per suposada la distinció mnemotècnica de Joffre Dumazedier sobre les tres funcions de l'oci segons les tres «D»: descans, diversió i desenvolupament de la personalitat. També partirem de la vinculació de la societat «de l'oci» amb les anomenades societat «de l'espectacle», «del consum» i «del coneixement».

En aquell marc macrofilosòfic, hem vist que les societats avançades contemporànies coincideixen a superar de diverses maneres l'estricta dualitat moderna entre treball i no-treball. Les societats post-industrials i postmodernes actuals tendeixen a definir-se, més que pel treball manual (dur, esforçat i que provoca suor, encara que sigui en una cadena de muntatge), pel treball intel·lectual centrat en el saber, els serveis, la comunicació, el tractament de la informació i la innovació tecnològica (societat del coneixement). Llavors fins i tot la distinció entre oci i treball es difumina, en la mesura que el coneixement requereix oci creatiu i temps lliure personalment disponible, i per tant n'és indestriable en última instància.

Pel que hem dit, en la societat postindustrial i postmoderna, les tres funcions de l'oci de Dumazedier es tornen a barrejar de forma complexa, ja que les —equivocament—¹ anomenades «indústries» de l'oci, de l'espectacle, de l'entreteniment i del consum són sovint difi-

¹ Ja que pròpiament són el model dominant en la postindustrialització.

cils de destriar de les del coneixement, la informació i la comunicació. Treball i no-treball (oci, lleure, diversió, descans, desenvolupament de la personalitat...) són avui molt barrejats.

D'una manera significativa, el geògraf i líder actual dels *urban studies*, Richard Florida, engloba en una única classe (segons ell la més potent, decisiva i en absolut «ociosa» de l'actualitat: «la classe creativa»)² tots els grups socials que se centren en el magma post-industrial del coneixement, la informació, la comunicació, la innovació, la tecnologia punta, els serveis d'alt valor afegit, l'oci, l'espectacle, el consum...

Genealogia de l'oci en l'esclavisme i el patriarcalisme grecoromà

Ara bé, per analitzar eficaçment la significació del lleure, la diversió, l'entreteniment, el consum i el coneixement en les societats avançades, cal comparar-la amb els seus respectius orígens etimològics. A més, en ser la profunda transformació de les societats modernes un macroprocés complex de llarga duració, és molt útil fer-ne la comparació amb societats anteriors. Per això compararem concisament l'ús i l'evolució moderna de conceptes tan decisius com lleure, treball, diversió, consum i desenvolupament personal amb els de la societat grecoromana clàssica (en la qual, certament, no tenien el mateix paper).

En la reflexió macrofilosòfica de la part introductòria d'aquest volum, hem vist que la profunda legitimació mútua que en les societats modernes vincula oci amb treball és —encara ara—³ a la base de la mentalitat social. Però no sempre ha estat així. Ho hem vist breument remetent-nos a la societat estamental i a la tripartició feudal; comparem-ho ara amb les societats grecoromanes clàssiques. Cal recordar que eren societats esclavistes i que, per tant, els qui treballa-

² Richard L. FLORIDA, *La clase creativa. La transformación de la cultura del trabajo y el ocio en el siglo XXI*, Barcelona, Paidós, 2010, i *The Rise of the creative class. And how it's transforming work, leisure, community and everyday life*, Nova York, Basic Books, 2002.

³ Quan està sotmesa a tensions i canvis molt profunds.

ven eren els esclaus⁴ i no els ciutadans. És el cas, sobretot, dels nobles («eupàtrides» a Grècia i «patricis» a Roma), que eren els hegemònics en la cultura de l'època. Aquests no treballaven i, per tant, en absolut tenien en el treball o en l'èxit productiu la justificació dels seus privilegis socials ni —per descomptat— de les seves disponibilitats de temps lliure o oci.

Per això, la relació moderna i burgesa que relaciona el lleure amb el no-treball i amb la recuperació o recompensa pel treball no era la que ells vivien ni l'hegemònica en l'època clàssica. Avui en la nostra societat hiperproductiva i econòmica pot sorprendre, però llavors els ciutadans que podien tenir oci no treballaven i els que treballaven (els esclaus, p.e.), no tenien oci; aquests com a molt tenien el mínim descans per a recuperar la seva «força de treball».

Certament també els ciutadans es cansaven (p.e., en fer la guerra, etc.), però l'evolució antiga del lleure no es va vincular amb aquest tipus de recuperació i descans. Això fou degut també al fet que el descans era una funció tan universal i necessària (tothom es cansa i ha de descansar) que no semblava marcar cap nova dinàmica. Cosa que sí que feia, en canvi, la tercera funció: el desenvolupament personal. Per això, fou aquesta i no el descans —com veurem— el centre de la primera evolució de l'oci o lleure.

Precisament per l'estructura social i productiva basada en l'esclavitud (el mode de producció, segons Marx), tant ciutadans com no-ciutadans no podien percebre la relació moderna entre lleure i treball. El motiu és clar: els ciutadans tenien oci sense haver de treballar (obligació que els hauria ofès) i els no-ciutadans tenien només el treball amb unes possibilitats mínimes de lleure (i que no es correlacionaven essencialment amb el treball fet).

El mateix passava a les dones gregues i romanes, ja que el patriarcalisme vigent els atorgava gairebé en exclusiva el treball a l'*oikos* (la casa). Per tant, si tenien lleure, no era cap compensació pel seu treball; i les seves labors no eren treball, sinó allò que corresponia a la seva condició femenina, que de manera similar els negava molts drets polítics, com el de votar. Cal recordar que aleshores eren relati-

⁴ Certament, també hi havia lliberts i pobres que treballaven per compte aliè, i les dones a la llar (encara que sovint no eren conscients de «treballar»).

vament poques les dones que treballaven «per compte aliè» i menys encara les que cobraven un salari a canvi. A més, el treball a la llar i les tasques adjudicades a les dones — simplement pel fet de ser-ho — incloïen importantíssimes funcions artesanals (p.e., teixir la roba) o agrícoles (p.e., tenir cura de l'hort, o desgranar o col·laborar en la sega i en la collita).

Di-versió i dis-tracció

Hem vist que, per l'esclavisme i un patriarcalisme molt més estricte que l'actual, són molt llunyans els sentits dels conceptes de què tractem. Avui, lleure i oci són bàsicament compensacions al treball. Per tant, són, en primer lloc, el benaurat «descans» que permet recuperar la pròpia força física o mental. A mesura que s'avança en la postindustrialització, esdevé sobretot la legítima compensació pel temps i el talent esmerçats en la producció. En tots aquests casos i malgrat les diferències, el lleure és pensat com un espai (guanyat amb una certa dificultat) *de dolce far niente* o l'esforçada conquesta d'un «temps lliure» (perquè és «lliure» de treball-esforç i perquè se'n disposa amb total llibertat personal).

Els significats comentats ja apunten a la segona gran funció destacada per Dumazedier i que, sens dubte, creix en importància en les societats actuals. Es tracta del lleure com a «diversió» o «distracció», que remet a un fons comú: un canvi en l'ús del temps i en les activitats que di-vergeixen (canvien de direcció o es dirigeixen a parts diverses; prové de *divertere* 'allunyar, apartar, desviar') o dis-treuen (treuen quelcom divers de l'habitual; prové de *distractio* 'separació, divisió'). En sentit ampli, no només aparten o separen del treball pur i dur, sinó també de qualsevol i habitual esforç, ocupació, rutina, avorriment, monotonia o quotidianitat. Certament en les societats riques i avançades l'atenció no es dirigeix només a cercar confort, sinó també a evitar l'avorriment, la malenconia, l'*ascidia*, l'*ennui de vivre*, l'*spleen*... La condició humana —sobretot quan té garantida la supervivència biològica— reclama també distraccions o divertiments que trenquin aquests tipus especials de «cansament» mental o existencial.

Són clares les diferències respecte a les societats grecoromanes, en què —segons les circumstàncies— molts esclaus, homes i dones, ha-

vien de treballar fins a l'extenuació i, en casos extrems, fins a la mort. En canvi, alguns ciutadans mai no havien «treballat», encara que podien anar, per exemple, a la guerra, haver-s'hi d'esforçar molt i haver-hi patit lesions greus i altres desgràcies tot complint amb el deure «ciudadà» o «patrici». Però això mai no era conceptualitzat com a «treball».

D'altra banda, hi havia distraccions i solien estar més codificades socialment i temporal que no en l'actualitat, ja que eren estrictament vinculades a uns moments o rituals molt concrets (la collita, les bacanal...). Xoca a la mentalitat actual, però igual que no es pot dir que els ciutadans grecs treballaven, tampoc no es pot dir que la seva vida era de mera diversió, distracció, entreteniment i «recreació». Per això, tampoc la funció «distracció» —en el sentit primer del terme— no va marcar profundament l'evolució clàssica del lleure.

Durant mil·lennis no hi havia res semblant a l'actual i poderosíssima «indústria» de l'entreteniment i l'espectacle. Les diversions normalment se les havia de generar un mateix o dins del grup més proper. Encara més, les distraccions respecte a la monotonia quotidiana eren molt més escasses i limitades. En compensació, cal reconèixer que, normalment, el ritme de vida era molt més pausat que avui, fins i tot per als esclaus, els pobres i les dones.

Per tot això, les queixes —diguem-ne més espirituals i/o existencials— d'avorriment, malenconia, *ascidia*, *ennui de vivre*, *spleen*... eren molt poques i circumscrites a una elit molt limitada. La dura vida dels esclaus no els deixava gaire espai perquè les poguessin experimentar; les dones i les classes més populars segurament que sí que podien, però no eren escoltades i tenien poques possibilitats d'expressar o codificar de manera profunda aquests sentiments. Sí que ho podien fer els filòsofs, però eren una clara minoria que, a més, no havia de treballar.⁵

No ens ha d'estranyar, doncs, que l'alta cultura hegemònica (en molts aspectes aristocràtica) que ens ha arribat de Grècia i Roma mantingui escindits i separats els camps semàntics del món del tre-

⁵ Recordem les crítiques furibundes de Sòcrates, Plató i els seus deixebles al fet que els sofistes rebessin diners pels seus sabers (malgrat que els sofistes no ho conceptualitzaven com a treball!).

ball i del lleure. Per això no es pensa com a norma universal que el lleure sigui la compensació o «re-compensa» pel treball. Tampoc les societats cristianes premodernes no poden pensar el treball com la condició necessària que converteix l'oci en legítim i no viciós (com efectivament faran més endavant). Per paradoxal que sembli, en aquelles societats i per als qui hegemonitzaven l'alta cultura, la producció de supervivència⁶ era pràcticament escindida de les tres funcions de l'oci segons Dumazedier: descans, diversió i desenvolupament personal.

Desenvolupament personal en la societat del coneixement

Què passa, però, amb la tercera funció, el desenvolupament de la personalitat? És a dir, amb l'educació i la formació? En les societats modernes i per a la major part de la població, la part del temps d'oci dedicada a l'educació sol tenir molt a veure amb el treball, almenys el treball futur o possible. Certament hi ha una part de formació bàsica humanista que, en principi, no té una finalitat laboral directa. Però, en general, les classes populars no s'han pogut permetre una formació que no els representés d'alguna manera un avantatge laboral, per aconseguir millors treballs i com a «ascensor social».

Durant segles, la formació professional i personal ha estat un dels «ascensors socials» més clars i transitats; de fet, gran part de les classes mitjanes i professionals s'han nodrit meritocràticament a partir d'aquella part de la població que ha excel·lit en la seva formació. No ha d'estranyar, doncs, que, per a elles, la funció de «desenvolupament» fos un dels usos primordials del lleure. El perill de caure en el vici que planteja tota ociositat quedava exorcitzat i usat positivament en aquestes classes en destinar gran part del lleure a l'educació personal i a la formació professional.

Per tant, i una vegada més, la funció del lleure que és l'educació té una clara vinculació amb el treball: és el camí per a millorar laboralment, per a tenir una professió millor i més ben remunerada (en darrer terme: econòmicament). Com ja hem apuntat, el vincle entre for-

⁶ Una altra cosa és la «creació o producció poètica», la poesia, terme que clarament procedeix del grec *poiesis* 'producció'.

mació i treball es relaciona cada vegada més amb l'èxit productiu, ja que actualment compta més el resultat que no l'esforç o la feina feta. En la «societat del coneixement» actual, la informació, la cultura i el coneixement són el principal factor productiu i la font primordial del «valor afegit». Per això el lleure destinat a la formació accentua la seva importància productiva i és la principal font de productivitat.

Apareix, però, una paradoxa: en la «societat del coneixement» s'ha fet tan explícita, reflexiva i evident la relació de tota formació amb producció o productivitat que es tendeix cada vegada més a assimilar-les d'una manera perillosament reductiva.⁷ S'ha fet tan explícita, idèntica i directa la relació entre formació i productivitat en el treball que es tendeix a considerar que la formació (de vegades fins i tot la més bàsica o humanista) és simplement la primera fase del treball, una espècie de fase prèvia necessària de la vida laboral.

Segons l'assimilació actual entre formació i treball, semblen gairebé indistingibles la formació per a la producció i la labor productiva directa. A més, la increïble acceleració tecnològica provoca que fàcilment quedi obsoleta la formació assolida per les persones (Mayos i Brey, 2011, pàg. 186 i s. i 169 i s.). Actualment hom necessita contínuament reciclar la pròpia formació i reciclar-se a si mateix! En cas contrari, fàcilment es cau en l'atur crònic i hom no pot ni mantenir el nivell retributiu. La precarietat actual està molt vinculada a l'accelerada obsolescència de la formació i de les capacitacions de les persones causada per l'accelerat canvi tecnològic.

Com veiem, la constant successió dels temps i les tasques de formació (és inevitable la formació continuada) i els dedicats a la producció efectiva provoca que costi molt distingir-les. Actualment costa diferenciar quan aprenem amb finalitat merament formativa o per al desenvolupament de la personalitat i quan ho fem amb finalitat productivocrematística a mitjà o a llarg termini. De fet, els polítics i les administracions ens diuen contínuament que les unes i les altres són o haurien de ser bàsicament intercanviables.

La conseqüència última és que actualment la formació no sembla ja tant una funció del lleure (com considera Dumazedier), sinó una

⁷ Gonçal MAYOS i Antoni BREY (ed.), *La sociedad de la ignorancia*, Barcelona, Península, 2011.

funció laboral més. Naturalment, no sempre es perceben a canvi uns diners, però cada vegada hi ha més beques o subvencions que es donen precisament per formar-se i mentre hom es forma.

Desenvolupament personal a Grècia i Roma

Semblantment al que hem vist abans, la funció del lleure com a desenvolupament de la personalitat va ser molt diversa en el món grec i llatí. La formació laboral i per al treball hi era molt limitada, i solia consistir bàsicament a observar com procedia la gent amb experiència i seguir-ne les ordres. En el món clàssic, hi havia poca formació per a la producció, com correspon a una relativament senzilla societat esclavista amb gran menyspreu per les labors manuals o merament instrumentals.

Per això, el temps de formació (*sjolé*, *scolé* o *scholé*) s'aplica sobretot a l'educació dels ciutadans que no treballen i apunta a qüestions molt allunyades de la producció. Significativament, en grec (i satisfent en el fons la tesi de Dumazedier), el terme usat per a designar el lleure dedicat a desenvolupar-se prové del verb *scholazein*, que significava 'parar-se', 'tenir temps' o —més pejoratiu— 'perdre el temps'. Posteriorment, *scholé* passa a tenir significats com diversió perquè és el «parar-se» en les ocupacions habituals, trencar la rutina i «tenir temps» per a «vertir-se» en un entreteniment especial, «divertit».

En un dels sentits etimològics del terme, es pot dir que l'oci va sorgir en el món clàssic com a fruit d'un «fer-altre» (una di-fer-ència) o gran di-versió que no té res a veure amb la necessitat d'entretenir-se i passar el temps (com avui). Al contrari, es relaciona amb una molt subversiva di-versió, dis-tracció i di-ferència que apartava de la vida omnipresentment política dels ciutadans. Serà una nova di-versió o dis-tracció vinculada a la contemplació filosòfica, a la meditació, al diàleg especulatiu amb altri, al filosofar, a l'amor al saber.

Scholé també significarà 'escola', perquè igualment remet a un temps de lleure que aparta de les ocupacions habituals per a permetre una determinada formació de la personalitat. *Scholé* com a educació és «parar-se» o «apartar-se» del frenesí quotidià, creant la «distància crítica» i «donant-se temps» per poder contemplar el que realment

passa, reflexionar-hi i aprendre dels qui així ho han fet abans; és a dir, educar-se. En la mesura que *scholé*, com a educació escolar, és un procés i requereix una relació específica amb aquells que tenen un interès reflexiu similar, més tard va adoptar el significat de «ser deixeble d'un mestre», «ensenyar els alumnes» o «compartir unes ensenyances».

Encara més i apuntant a la nostra «escola», *scholé* acabarà designant el lloc físic específic i adequat on es du a terme l'educació formal. Però també —més abstractament— remetrà als vincles intel·lectuals d'aquells qui comparteixen o han compartit un mateix ensenyament, una mateixa educació i unes mateixes idees, és a dir, una «escola» de pensament. Posteriorment, els medievals parlaran —sense cap sentit pejoratiu— d'«escolàstica»; però, a partir del Renaixement, s'usarà aquest terme quan el fet educatiu i el vincle «escolar» s'hagin institucionalitzat o anquilosat massa.

En tots els casos mencionats, però, *scholé* no se sol vincular al treball ni a la producció (i menys la manual!), com inevitablement sembla que passa en les societats modernes. En aquestes, com hem vist, arribarà a identificar-se amb la producció i el treball mateixos. Molt al contrari, la *scholé* grega, en tant que activitat de contemplació filosòfica,⁸ no podia ser un negoci (d'aquí la mencionada condemna platònica als sofistes) o el *necotium* dels romans (*nec* és una negació que complementa el terme *otium*): el que no és oci, *otium*.

Scholé i la filosofia s'oposaven a qualsevol altra activitat utilitària o privada (el *nec-otium*), ja que són fins per elles mateixes, impliquen essencialment el conjunt de la comunitat i no poden sotmetre's al benefici econòmic. Com diu Werner Jaeger: «La educación no es una propiedad individual, sino que pertenece, por esencia, a la comunidad. El carácter de comunidad se imprime en sus miembros individuales y es, en el hombre, el *zoon politikón*».⁹

⁸ Recordem que, per als grecs clàssics, la *theoria* era el resultat d'aquesta visió contemplativa desinteressada.

⁹ Werner JAEGER, *Paideia. Los ideales de la cultura griega*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1988, pàg. 3.

La di-ferència o dis-tracció que representà la *scholé*, la van protagonitzar, en el món grecollatí, els filòsofs. Són molts els testimonis que ens han arribat de la sorpresa que sovint provocava el comportament di-ferent o de forma dis-treta dels filòsofs. Per exemple, Plató explica que Tales de Milet va caure en un forat mentre caminava de nit mirant les estrelles, la qual cosa va provocar el riure d'una esclava.¹⁰ Certament, els filòsofs tendien a un fer-altre, a apartar-se, es distanciaven i di-vergien del comportament habitual dels ciutadans (que a Grècia i Roma s'havia de centrar totalment en la praxi política), per ocupar-se sobretot i aïlladament del que Dumazedier anomena el «desenvolupament personal».

La dis-tracció que la filosofia provocava en molts dels seus fills enfurismava extraordinàriament els ciutadans eupàtrides grecs o els patricis romans, ja que els apartava de la vida política i feia perillar l'hegemonia de classe que volien mantenir. Cal recordar que l'activitat política era la gran exigència; per als ciutadans grecs i romans, era la màxima i intensiva «ocupació» (en aquest sentit era el més semblant que tenien a un «treball», si bé no haurien acceptat de cap manera aquest terme).

Els filòsofs, amb la seva ensenyança, desviaven molts joves ciutadans de les seves obligacions polítiques per «dis-treure'ls» o fer-los «di-vergir» cercant la vida bona, estimant el saber com a tal, contemplant el món, fent *theoria* i, en termes de Pierre Hadot,¹¹ construir-se un «jo superior». És cert que, aquest desenvolupament de la personalitat no es podia fer a Grècia i als inicis de Roma¹² d'una forma totalment individual; per això els filòsofs s'agrupaven en «escoles», co-

¹⁰ Continua l'anècdota explicant que, llavors, Tales, va voler demostrar que els filòsofs, tot entretenint-se mirant les estrelles o coses aparentment no pràctiques, podien aconseguir grans èxits mundans si s'ho proposaven. Per això, quan va preveure (mirant el cel) que hi hauria un any de molta pluja, va arrendar per endavant totes les premes d'oli de la ciutat i en confirmar-se l'excel·lent collita, com que en tenia el monopoli, es va fer ric.

¹¹ Vegeu sobretot Pierre HADOT, *Ejercicios espirituales y filosofía antigua*, Madrid, Siruela, 2006, i *La philosophie comme manière de vivre*, Paris, Albin Michel, 2002.

¹² Al final de l'Imperi romà, les coses canvien i les solucions individualistes sovintegen.

munitats o «sectes» dels qui compartien una filosofia similar. Això, però, encara molestava més els seus pares ciutadans, perquè, en lloc d'ocupar-se únicament de la *polis* o la *res publica*, s'escindien en una vida aïllada en petits grups o «sectes».¹³

Com veiem, els significats i els usos del lleure a Grècia i Roma ens ajuden molt a entendre les nostres societats modernes, i segurament a l'inrevés. Aquestes contraposicions macrofilosòfiques són necessàries quan es tracta d'analitzar processos de llarga duració, complexos, transversals i interdisciplinaris com l'oci. Només amb anàlisis i comparacions «macro» d'aquest tipus es poden detectar tant les identitats bàsiques com les enormes i profundes diferències que es manifesten al llarg de la història amb fenòmens tan complexos com l'oci. Només així se supera alhora l'enorme estranyesa de la diversitat històrica i la pressuposició ingènua que tot és idèntic en el fons.

¹³ Aquest sentit expressa les dues etimologies possibles del llatí. Segons la primera i més plausible, *secta* vol dir 'senderol' i 'manera de viure' (d'on ve *sectatoris* 'seguidor'). La segona, amb significat proper a la primera: ve de *secare*, que vol dir 'tallar' o 'separar'.